

Головльова Олена Вікторівна,
кандидат психологічних наук, доцент кафедри
педагогіки і психології професійної освіти
Інституту післядипломної освіти інженерно-
педагогічних працівників (м. Донецьк)
ДВНЗ «Університет менеджменту освіти»

ДИТЯЧО-БАТЬКІВСЬКИ СТОСУНКИ ЯК ДЕТЕРМІНАНТА АДДИКТИВНОЇ ПОВЕДІНКИ У ПІДЛІТКОВОМУ ВІСІ

Анотація. Проаналізовано взаємозв'язок між характером взаємин підлітка з батьками та їхньою схильністю до вживання психоактивних засобів. Виділені типи стосунків між батьками і підлітками, що сприяють виникненню аддиктивної поведінки, а саме тютюнопалінню та вживанню алкоголю. Проведено гендерний аналіз виникнення аддикції. Особливу увагу приділено аналізу ролі стилю взаємодії з дитиною кожного з батьків. Виявлено, що якщо між підлітком і його батьками (хоча б одним з них) не встановлені довірливі стосунки з прийняттям особистості один одного, то у дітей виявляється стійка схильність до вживання тих чи інших психоактивних засобів. При цьому проаналізовано і роль кожного з батьків у формуванні у дитини тієї чи іншої адикції.

Ключові слова: адикція, аддиктивна поведінка, дитячо-батьківські стосунки, тип виховання, стиль дитячо-батьківських стосунків, алкоголізм, тютюнопаління.

Головлева Елена Викторовна

ДЕТСКО-РОДИТЕЛЬСКИЕ ОТНОШЕНИЯ КАК ДЕТЕРМИНАНТА АДДИКТИВНОГО ПОВЕДЕНИЯ В ПОДРОСТКОВОМ ВОЗРАСТЕ

Анотація. Проанализирована взаимосвязь между характером взаимоотношений подростка с родителями и их склонностью к употреблению психоактивных средств. Выделены типы отношений между родителями и подростками, способствующих возникновению аддиктивного поведения, а именно табакокурения и употребления алкоголя. Проведен гендерный анализ возникновения аддикций. Особое внимание уделено анализу роли стиля взаимодействия с ребенком каждого из родителей. Выведено, что если между подростком и его родителями (хотя бы одним из них) не установлены доверительные отношения с принятием личности друг друга, то у детей проявляется устойчивая склонность к употреблению тех или иных психоактивных средств. При этом проанализирована и роль каждого из родителей в формировании у ребенка той или иной аддикции.

Ключевые слова: аддикция, аддиктивное поведение, детско-родительские отношения, тип воспитания, стиль детско-родительских отношений, алкоголизм, табакокурение.

PARENT-CHILD RELATIONSHIP AS A DETERMINANT OF ADDICTIVE BEHAVIORS IN ADOLESCENCE

Abstract. *Analyzed the correlation between the nature of the relationship between adolescents and parents and their propensity to use psychoactive drugs. Are defined types of relations between parents and children, contributing to the emergence of addictive behavior, namely, smoking and alcohol use. Gender analysis of addictions. Special attention is paid the analysis of the role of the interaction style with a child each parent. Revealed that if between the teenager and his parents (at least one of them) do not have a trust relationship with the adoption of each other's identity, the children has been a steady tendency to use those or other psychoactive drugs. At the same analyzed by at the same analyzed by analyzed and the role of each of the parents the child in the formation of a particular addiction.*

Key words: *addiction, addictive behavior, parent-child relationship, the type of parenting style of parent-child relationships, alcoholism, smoking.*

Постановка проблеми

Алкоголізм та тютюнопаління як вид адиктивної поведінки є частиною української дійсності. Адиктивна поведінка — одна з форм деструктивної (руйнівної) поведінки, прагнення піти від реальності шляхом зміни свого психічного стану прийому деяких речовин або постійної фіксації уваги на певних предметах або активностях (видах діяльності), що супроводжуються розвитком інтенсивних емоцій. Вдаючись до форм адиктивної поведінки, люди намагаються штучним шляхом змінити свій психічний стан, що дає їм ілюзію безпеки, відновлення рівноваги. Руйнівний характер адикції виявляється в тому, що емоційні стосунки з людьми втрачають свою значущість, стають поверхневими.

Страхітливим є той факт, що адиктивна поведінка, яка проявляється у формі вживання алкоголю та тютюнопаління стала поширюватися не тільки серед дорослого населення, а й у найуразливіший складовий суспільства — серед підлітків. Ця проблема досягла таких масштабів, що необхідність її детального вивчення стала вкрай гострою. Широка реклама та продаж алкогольних напоїв і сигарет, соціальна, економічна і психологічна напруженість, неорганізованість дозвілля та відпочинку сприяють зростанню алкогольної і тютюнової залежності підлітків. Вживання алкоголю підлітками має багато в чому прихований, «латентний» характер, що сприяє ранньому формуванню важких хронічних захворювань. За даними медико-соціальних досліджень, середній вік початку вживання алкоголю серед хлопчиків знизився до 11,5 років, а серед дівчаток — до 11,9 років. Палити починають підлітки теж рано, у віці 10–12 років. Випивка стала символом об'єднання підлітків або молодих людей в неформальні групи і обов'язковою умовою визнання будь-якого з її членів. І як ніколи гостро стоїть сьогодні питання про боротьбу з вживанням алкоголю підлітками в нашій країні².

² Березин С. В. Психология наркотической зависимости и созависимости. / С. В. Березин, К. С. Лисецкий, Е. А. Назаров. — М., 2001.

Важливо відзначити, що алкоголь є «психологічними воротами», що сприяють початку вживання інших психоактивних речовин і формуванню ранньої криміналізації. Наслідки паління не менш плачевні, вони підривають здоров'я і сприяють народженню дітей з відхиленнями⁴.

Актуальність проблеми дослідження адиктивної поведінки особистості підтверджується тим, що практично у всіх психологічних теоріях (як класичних, так і тих, що розвиваються останнім часом) робляться спроби пояснення причин формування адиктивної поведінки. Однак, теоретичне пояснення процесу формування адиктивної поведінки, пропозиції способів позбавлення від залежності на практиці часто виявлялися менш ефективними, ніж очікувалося в теорії.

Аналіз останніх досліджень та публікацій

Адиктивна поведінка поряд з безпритульністю, бродяжництвом, і деліквентною поведінкою (вчинення проступків або дрібних правопорушень, які не ведуть до притягнення до кримінальної відповідальності) відносять до відхиленої або девіантної поведінки. Девіантна поведінка визначається як вчинки або дії індивіда, що не відповідають очікуванням і нормам, які фактично склалися або офіційно встановлені в даному суспільстві⁶.

Критерієм для судження про девіантність є норми і очікування найближчого оточення дитини, де його права можуть порушуватися, крім того, судження про девіантну поведінку виносять дорослі, які перебувають в опозиції до дитячого віку. Затаврований «девіантною» поведінкою підліток починає бути таким вже «за переконанням», при цьому він намагається належати тому «девіантному» середовищу, в якому він прийнятий іншими. Група однолітків стає референтною, якщо в ній підліток відчуває підтримку і перестає бути девіантною.

Залучення підлітка до одного виду девіантної поведінки підвищує ймовірність його залучення і в інші. Як зазначає І. Кон⁷, незважаючи на те, що девіантна поведінка проявляється в різних формах, всі вони взаємопов'язані. Пияцтво, вживання наркотиків, агресивна поведінка, протиправна поведінка утворюють єдиний блок. Розглянемо докладніше види адиктивної поведінки як одну з форм девіантної поведінки. Адиктивна поведінка розуміється як залежність від об'єктів неживої природи, на відміну від терміна «залежна поведінка», яка характеризується потягом до володіння як об'єктів неживої, так і живої природи (наприклад, залежність від інших людей). Основними видами адиктивної поведінки є залежність від психоактивних речовин (чаю, кави, алкоголю, тютюну, наркотиків), інтернет-залежність, залежність від деструктивних культур⁸.

Існує ряд факторів, що обумовлюють вживання алкоголю в підлітковому віці. Один з факторів — це несприятливе оточення і громадська невлаштованість. Кепське сусідство дають підстави припускати поширеність зловживання алкоголем серед

⁴ Гордон Т. Р. Повышение родительской эффективности / Т. Р. Гордон. — Екатеринбург : АРД ЛТД, 1997. — 150 с.

⁶ Каган В. Е. Концептуальные проблемы школьной дезадаптации / В. Е. Каган // Школьная дезадаптация: эмоциональные и стрессовые расстройства у детей и подростков: материалы Всероссийской научно-практической конференции 25–27 октября 1995 г. — М., 1995.

⁷ Кон И. С. Ребенок и общество / И. С. Кон. — М., 1998.

⁸ Кондрашенко В. Т. Девиантное поведение у подростков / В. Т. Кондрашенко. — М. : Педагогика, 1998. — 159 с.

місцевої молоді. Райони, що відрізняються високим рівнем злочинності, з часто змінюваними мешканцями, не сприяють виникненню почуття єднання і спільності серед людей, що їх населяють, яке існує в більш благополучних районах з меншою щільністю заселення і низьким рівнем злочинності.

Другий фактор — доступність алкоголю об'єктивно пов'язаний з імовірністю зловживання ним. Наімовірність вживання алкоголю впливає сусідство зі школою нічних клубів, ресторанів, кафе, продуктових магазинів, ринків, парків та інших місць із зниженим контролем над розповсюдженням алкоголю. Дійсно, незважаючи на існуючу заборону на продаж алкоголю дітям до 18 років, багато продавців з метою збільшення прибутку продовжують постачати підліткам алкоголь і не несуть за це ніякої відповідальності.

Третій фактор — це сім'я з алкогольними традиціями, в такій ситуації діти схильні до більшого ризику призвичаїтися до алкоголю. У цьому свою роль, мабуть, відіграють як генетичні фактори, так і вплив безпосереднього оточення. Вживання алкоголю батьками і позитивне ставлення до алкоголю, в сім'ях де батьки для того, щоб розслабитися, багато п'ють (не обов'язково стаючи алкогольниками) є велика ймовірність, що діти почнуть вживати алкогольні напої в підлітковому віці. Якщо батьки до того ж долучають своїх дітей до вживання алкоголю, ризик зростає. Чим більше членів сім'ї вживають алкоголь, тим вище ризик. Очевидно, що в таких родинах ймовірне раннє прилучення до спиртного, висока ймовірність того, що підлітки почнуть випробовувати алкогольну залежність або у них виникнуть проблеми із зловживанням алкогольними напоями у зрілому віці. Молоді люди, що почали пити у віці до 15 років, наражають себе в двічі більшому ризику, ніж ті, хто не поспішає пробувати спиртне поки їм не буде за дев'ятнадцять¹.

Наступне питання, яке неминує виникає у зв'язку з проблемою вживання спиртного, пов'язане з самими дорослими. Поставивши за мету виховати особистість, ніхто вже не звертає уваги на те, а чи є особистостями ті, хто виховує. Деякі батьки не можуть виховати зрілу особистість, бо самі психологічно залишаються інфантильними і безвідповідальними, а вихователі і вчителі вважаються особистостями тільки тому, що закінчили спеціальний навчальний заклад¹⁰.

Дорослий намагається виправити в дитині ті помилки, які сам ще продовжує здійснювати. Часто на цьому шляху дорослого чатує невдача, бо дитина чітко бачить невідповідність вимог дорослого і його реальної поведінки. Дорослі нав'язують дітям те, що вважають «кращим», хоча насправді це «краще» може бути вираженням власних нереалізованих бажань і домагань. Таким чином, дитина перебуває в системі подвійної невизначеності: невизначеності ззовні, яка пов'язана з нечіткими і суперечливими виховними заходами дорослого; і внутрішньої невизначеності, джерелом якої є власний внутрішній світ. Природні особливості розвитку підлітків у період дорослішання, насамперед суперечливість, розцінюються дорослими як особистісні порушення. За такого підходу не дивно, що учні підліткового віку, як правило, поповнюють категорію «дітей групи ризику»⁹.

¹ Анисимов Л. Н. Профилактика алкоголизма и наркомании среди молодежи / Л. Н. Анисимов. — М., 1988. — С. 29–34.

¹⁰ Юнг К. Г. Конфликты детской души / К. Г. Юнг. — М., 1995.

⁹ Эдемиллер Э. Г. Семейная психотерапия / Э. Г. Эдемиллер, В. В. Юстицкий. — Л.: Медицина, 1989.

Отже, алкоголь і паління — це одна з найбільш серйозних проблем нашого часу. Незважаючи на той факт, що алкоголь і паління самі по собі рідко призводять до смерті людини, багато фахівців порівнюють масштаби цієї проблеми з раком або туберкульоз⁵.

Мета дослідження: вивчити взаємозв'язок тютюнопаління та вживання алкоголю підлітками з характером дитячо-батьківських відносин.

Виклад основного матеріалу

У дослідженні взяли участь старшокласники 15–17 років. Підлітки були розділені на дві групи. Вибірку становили підлітки, які пробували алкоголь, але за результатами анкетування його не вживають, і підлітки, які вживають алкоголь досить часто приблизно 7–8 разів на місяць.

Дослідження проводилося в груповому режимі з підлітками та індивідуально з їхніми батьками. У дослідженні використовувався такий діагностичний інструментарій: Діагностична анкета «Визначення схильності підлітка до вживання алкоголю»; Анкета «Визначення рівня знань про шкоду алкоголю»; Розроблена нами методика «Незакінчені речення» для визначення залежності від тютюнопаління»; Опитувальник «Поведінка батьків і ставлення підлітків до них» (ПВБ, Е. Шафер); Тест «Сімейна соціограма» (Е. Ейдемільер та О. Черемісін) Модифікований варіант методики «Батьківський твір» у формі незавершених пропозицій; Опитувальник стилю батьківського виховання (АСВ) Е. Ейдемільер і В. Юстицкіс.

У результаті анкетування з'ясувалося, що вживання алкоголю серед підлітків значне поширене. Відзначається і висока доступність спиртного, що в поєднанні з зазначеним бажанням відгукнутися на пропозицію спробувати випити разом з батьками створює високий ступінь ризику. Вживання спиртних напоїв у більшій частині опитаних, як у юнаків, так і дівчат, не пов'язане зі святковими ритуалами і створює основу для формування ознак залежності. Дівчата більш негативно ставляться до випивки в сім'ях, ніж юнаки. Водночас багато дівчат і юнаків мають потребу більше знати про шкоду алкоголю.

Аналіз результатів анкетування виявив, що підлітки знайомі з алкоголем не з чуток. Більшість опитаних знайомі з дією алкоголю — 90% підлітків. Деякі з них не обмежують себе легким алкоголем — 43% пробували і міцні напої. Найчастіше початок вживання припадає на 10–13 років, у деяких підлітків на 8–9 років. Перший раз спробувати алкоголь запропонували батьки хлопчикам у 40% і 20% дівчаткам. Решта спробували алкоголь вперше за порадою і пропозицією однолітків. Як відзначають старшокласники, у 70% опитаних регулярно випивають друзі. Таким чином, перше знайомство з алкоголем у підлітків відбувається в основному в колі знайомих і близьких людей.

Про шкоду алкоголю підлітки досить добре поінформовані, але ставляться до цього зневажливо. Як і до інформації про шкоду паління. Всі опитані нами старшокласники чітко і точно розповідали про шкоду і наслідки паління для організму, тим не менш, серед наших піддослідних тільки 12% дівчат і 20% юнаків жодного разу не пробували палити. Перші проби у дівчат відзначаються вже в 12–13 років (20% серед

⁵ Еникеева Д. К. Как предупредить алкоголизм и наркоманию у подростков / Д. К. Еникеева. — М., 1999.

курців), решта тих, хто постійно палить дівчат почали курити в 15–16 років. Серед юнаків перші проби паління відзначаються в 13–14 років (15%), решта юнаків почали палити в 15–16 років. Відзначимо так само, що дівчата у відсотковому співвідношенні палять більше, ніж юнаки — серед опитаних нами дівчат палять постійно або від випадку до випадку 85%, а серед юнаків — 60%.

Проведене емпіричне дослідження виявило достовірний взаємозв'язок між характером взаємовідносин підлітка з батьками та їхньою схильністю до вживання психоактивних засобів. Інакше кажучи словами, якщо між підлітком і його батьками (хоча б одним з них) не встановлені довірчі стосунки з прийняттям особистості один одного, то у підлітків виявляється стійка схильність до вживання тих чи інших психоактивних засобів. Це не означає, що підлітки, у яких з батьками склалися психологічно здорові відносини, ніколи не пробували алкоголь або покурити з товаришами. Однак ми можемо стверджувати, що у них не виробляється потреба, а відповідно і залежність від вживання психоактивних засобів.

Результати нашого дослідження виявили такі закономірності.

Якщо мати до свого сина не проявляє інтересу, якщо підліток почуває, що вона директивна по відношенню до нього, жорстко контролює поведінку і життя сина, пред'являє занадто багато вимог, проявляє ворожість у вихованні, непослідовна в заохоченні і покаранні, то це може детермінувати появу адиктивної поведінки, а саме частого вживання алкоголю. Крім цього, для юнаків стосунки з батьком не менш важливі, ніж з матір'ю, в деяких випадках юнак більш потребує батьківської підтримки, а за відсутності зацікавленості дитиною батько може бути емоційно холодним, що часто пов'язано з вживанням алкоголю підлітком. Самі підлітки говорять про позитивний інтерес у випадках, коли батьки прагнуть досягти їхньої прихильності та поваги до батьківського авторитету, не вдаючись до декларацій. Психологічне сприйняття сина батьком засноване перш за все на довірі. Чим більше батько виявляє позитивного інтересу до дитини, тим менше дитина схильна до вживання алкоголю.

Ворожість, негативне ставлення, звинувачення, жорсткість правил, за порушення яких настає покарання, непослідовність у вихованні по відношенню до дівчини-підлітка з боку матері, детермінує вживання алкоголю, ймовірно, щоб полегшити почуття образи, піти наперекір батькам і просто розслабитися від напруги, яка викликає матір. Також для дівчат однією з причин вживання алкоголю може бути непослідовність у вихованні батьком. Така поведінка оцінюється підлітками як якесь чергування таких психологічних тенденцій, як панування сили і амбіцій і покірність, делікатність і надмірний альтруїзм і зайва підозрілість.

У хлопчиків-підлітків виявлено достовірно прямий кореляційний зв'язок між вживанням алкоголю і надмірними вимогами і обов'язками. Саме це лежить в основі типу негармонійного виховання — «підвищена моральна відповідальність». Ми можемо припустити, що при надмірності вимог та обов'язків, юнак починає вживати алкоголь, ймовірно, щоб «насолити» батькам або показати цим свою незалежність і небажання відповідати вимогам.

У дівчат виявлено достовірно прямий кореляційний зв'язок між вживанням алкоголю і недостатністю вимог та обов'язків, в цьому випадку дитина має мінімальну кількість обов'язків у родині, а так само з надмірністю вимог і заборон, в цій ситуації дитині «все можна». У першому випадку, навіть якщо й існують будь-які

заборони, дитина чи підліток легко їх порушує, знаючи, що з нього ніхто не запитає. В останньому випадку підлітку пред'являється величезна кількість вимог, що обмежують його свободу і самостійність.

Ми так само виявили, що в тих випадках, коли мати по відношенню до свого сина не проявляє достатнього інтересу, у підлітка розвивається стійка звичка до паління. У дівчат таку реакцію викликає директивний стиль виховання з боку матері.

Висновки

Отже, ми можемо сказати, що крайнощі, вони ж «гойдалки» у вихованні є факторами вживання спиртного та тютюнопаління підлітками. Крайні типи відносин між батьками і дітьми, все одно, чи йдуть вони у бік авторитарності або ліберальної всетерпимості, у вихованні дають погані результати. Авторитарний стиль викликає у дітей відчуження від батьків, почуття своєї незначності в сім'ї. Батьківські вимоги, якщо вони здаються необґрунтованими, викликають або протест і агресію, або звичну апатію і пасивність. Перегин у бік всетерпимості викликає у підлітків відчуття, що вони покинуті на призволяще. Такі сімейні стосунки можуть чинити негативний вплив на підлітка і спричинити раннє вживання алкоголю і тютюнопаління.

Відомо, що зазвичай людина починає вживати психоактивні речовини під впливом не одного фактора. Протягом життя на індивіда впливає сукупність як факторів ризику, так і факторів захисту, які не мають прямих імовірнісних зв'язків з формуванням аддикції. Проте, ми можемо стверджувати, що на ранніх стадіях розвитку особистості саме від батьків, від характеру їхніх взаємин зі своєю дитиною-підлітком, від того, на скільки вони готові до факту його дорослішання залежить ймовірність виникнення потреби до вживання тих чи інших психоактивних коштів.

Перспективи подальших розвідок у цьому напрямі

Надалі планується розробити програму спільної роботи з батьками з профілактики вживання різних психоактивних засобів підлітками.

Список використаних джерел

1. Анисимов Л. Н. Профилактика алкоголизма и наркомании среди молодежи / Л. Н. Анисимов. — М., 1988. — С. 29–34.
2. Березин С. В. Психология наркотической зависимости и созависимости. / С. В. Березин, К. С. Лисецкий, Е. А. Назаров. — М., 2001.
3. Головлева Е. В. Психология семейного воспитания: учеб. пособие / Е. В. Головлева. — Донецк, 2008. — 150 с.
4. Гордон Т. Р. Повышение родительской эффективности / Т. Р. Гордон. — Екатеринбург : АРД ЛТД, 1997. — 150 с.
5. Еникеева Д. К. Как предупредить алкоголизм и наркоманию у подростков / Д. К. Еникеева. — М., 1999.
6. Каган В. Е. Концептуальные проблемы школьной дезадаптации / В. Е. Каган // Школьная дезадаптация: эмоциональные и стрессовые расстройства у детей и подростков: материалы Всероссийской научно-практической конференции 25–27 октября 1995 г. — М., 1995.

7. Кон И. С. Ребенок и общество / И. С. Кон. — М., 1998.
8. Кондрашенко В. Т. Девиантное поведение у подростков / В. Т. Кондрашенко. — М. : Педагогика, 1998. — 159 с.
9. Эдемиллер Э. Г. Семейная психотерапия / Э. Г. Эдемиллер, В. В. Юстицкий. — Л. : Медицина, 1989.
10. Юнг К. Г. Конфликты детской души / К. Г. Юнг. — М., 1995.

PARENT-CHILD RELATIONSHIP AS A DETERMINANT OF ADDICTIVE BEHAVIORS IN ADOLESCENCE

The article analyzes the relationship between the nature of the relationship with the teenage parents and their propensity to use psychoactive drugs. The factors that determine the use of alcohol and tobacco use in adolescence. These include adverse environment and public unsettled, the availability of alcohol and cigarettes and alcoholic family traditions. These types of relations between parents and children, contributing to the emergence of addictive behavior, namely, tobacco and alcohol use. Determined that if between the adolescent and his parents did not have a trust relationship, adolescents found a stable tendency to use those or other psychoactive drugs.

This does not mean that adolescents whose parents have developed psychologically healthy relationship, never tried alcohol or smoke with friends. But they have not produced the need for the use of psychoactive drugs. Extreme types of relationships between parents and children, anyway, whether they are in the direction of authoritarianism or liberalism in education give poor results. The authoritarian style is the exclusion of children from their parents, feeling his insignificance in the family. Parental requirement if they appear to be unfounded, cause or protest and aggression, or habitual apathy and passivity. Permissiveness is the adolescent feeling that parents do not have a case to him and they are left to themselves.

These family relationships can have a negative impact on adolescents and lead to earlier drinking and smoking. Besides the above, the study of gender analysis of addiction. Particular attention is paid to the role of the interaction style with a child each parent. Future we plan to develop a program of work with the parents on prevention of the use of different psychoactive means teenagers.